

Миливој С. Бајшански*
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет, Одсек за српску књижевност и језик

ДРУГИ У КЊИЗИ ЕСЕЈА *НИКОГ НЕМА ДОМА* ДУБРАВКЕ УГРЕШИЋ И КЊИЗИ ЕСЕЈА *ПРЕПИСИВАЊЕ СВЕТА* ДАВИДА АЛБАХАРИЈА

Сажетак: У раду се проблематизује однос према Другом у књизи есеја *Никој нема дома* Дубравке Угрешић и *Преписивање света* Давида Албахарија. Имаголошким методом приступљено је тумачењу есеја и то слојева који се тичу: односа међу бившим југословенским народима и корелативности између Истока и Запада. Почетна хипотеза представља мишљење да постоји субверзивност и негативно сагледавање између наведених категорија као према Другом. Елаборацијом есеја који се тичу тог проблемског подручја, дошло се до закључака да су почетне хипотезе потврђене и да постоји субверзивност према Балканцима као Другом у очима Запада у есејима Дубравке Угрешић; потом је изнађен корпус стереотипа који се односи на народе Истока и Запада. У есејима Давида Албахарија је такође утврђен негативан однос према Балканцима од стране Запада, али и исти став бивших Југословена према Јеврејима.

Кључне речи: Исток, Запад, имагологија, Други, стереотип.

Истраживањем се обухватају књига есеја *Никој нема дома* (2005) Дубравке Угрешић и књига есеја *Преписивање света* (1997) Давида Албахарија. Методолошки приступ своди се на преиспитивање субверзивности у есејима Дубравке Угрешић и Давида Албахарија. Проблемско подручје елаборације обухвата: слику Другог у односу међу бившим југословенским народима, потом повезаност бивше Југославије са оста-

* bajsanskimilivoj4@gmail.com

лим земљама на западу, тј. релација између Истока и Запада – а у циљу утврђивања представа једних о другима и обратно. Циљ рада представља изнајлажење имаголошких аспеката обеју књига.

Имагологија се као методологија бави проблемом конструкције Другости у тексту. Један од кључних појмова имагологије јесте идентитет; а нас највише интересује национални идентитет који се разликује од других националних идентитета. Такође, у оквиру идентитета постоје лични и колективни идентитет: први је суочавање субјекта са његовом околином, док други подразумева сопствено трајање кроз време. Још један кључни појам имагологије јесте слика. Слика је дефинисана као ментална или дискурзивна репрезентација или репутација особе, групе, ентитета или нације. У зависности од перспективе коју слика заузима, разликујемо: аутослике (како ми себе видимо), хетерослике (усмерене на културу Другог) и метаслике (наше слике о њиховим сликама о нама) (в. Милановић 2012: 39). Слика се може сматрати и формом стереотипа, и он је веома делотворан јер уноси пометњу између природе и културе. Случај може некада бити да стереотипи буду иронизовани. Њихова историја није дуга, па би требало водити рачуна о њиховој променљивости или непроменљивости. Треба истаћи да се ова методологија бави измишљеним карактеризацијама које издвајају одређену нацију од остатка света као другачију, притом не проверавајући исказе као тачне или нетачне. У карактеризацији националности, национално неодређени феномени су односи: Север–Југ, центар–периферија, Исток–Запад, и они се развијају без обзира на националност. Организација простора Другог је исто важна за ову методологију, попут односа: град–село, урбано–рурално, далеко–познато.

Захваљујући хибридности есеја, који се протеже од књижевности, преко публицистике, до науке, уз делове жанра обојене субјективношћу аутора и емпирије, добијамо широк спектар полазишта за тумачење Другости у овом жанру.

ДРУГИ У КЊИЗИ ЕСЕЈА *НИКОГ НЕМА ДОМА* ДУБРАВКЕ УГРЕШИЋ

Збирка есеја *Никој нема дома* је последња у низу есејистичких књига: *Амерички фикционар* (1993), *Култура лаж* (1995) и *Забрањено читање* (2001) у којима Дубравка Угрешић описује заглај Истока и Запада, и посматра последице тог односа. Ауторка мери на тасу протекла дешавања 20. века и спрам њих објашњава нашу садашњост.

У књизи есеја *Никог нема дома* Дубравке Угрешић, на првом месту бисмо издвојили слике Хрвата о Србима као Другом, али и слике које имају Срби о Хрватима као Другости. Први есеј који нам посведочава нетрпељивост комшијских народа јесте „Право на несрећу”. Желећи да избришу део времена које су провели у заједништву са Србијом и осталим словенским народима, Хрвати слику о Другом према Србима испољавају на веома агресиван начин, скоро физичким контактом, што нам предочава случај Холанђанина из есеја. Угрешић наводи да се Холанђани, као и Срби, љубе три пута; али да се једном Холанђанину догодило да су га умало прегукли у Загребу јер су мислили да је Србин, чиме стичемо увид да су хрватске хетерослике о српском народу на самој ивици (не)трпељивости, чак и када је у питању поздрављање. Упропашћеност туризма на лепом плавом Јадрану оправдана је Србима и њиховим деловањем на споменутом мору. Заједничко Хрватима и Србима, тврди ауторка у есеју „Ах, та реторика”, јесте апсолутно шампионство у продавању морала. Вели нам да једни другима продају морал или то чине сами себи. Есеј „Идентитет”, у вези са Хрватском и Србијом, опажа проблем идентификације народности Дубравке Угрешић. Када је желела да изађе ван своје државе, морала је показати пасош и своју идентификацију, а при томе захтеву Дубравки Угрешић би навирале алергијске сузе. Сметала јој је одредница „хрватска књижевница”. Али Угрешић зна да су идентитети замењиви, па „tako i njezin vlastiti identitet nastaje u artikulaciji razlike naspram Drugog, u ovom slučaju nacionalističkog diskursa 90-ih” (Kolanović 2008: 159).

Друга кључна тачка књиге есеја *Никог нема дома*, а у складу са темом истраживања, представља тему југословенства и однос међу бившим југословенским народима, али и релацију између Запада и Истока као Другом. Земљаци Дубравке Угрешић, односно бивши Југословени, веома су препознатљиви на улицама у иностранству: „mrko zvjeraju uokolo, kreću se oprezno, spremi na odbranu, baš kao da su u džungli, baš kao da ih iza svakog grma чека kakva strahota” (Ugrešić 2005: 22). „Бившим земљацима” ауторка конфронтира западњаке који имају одређене манире при вербалној комуникацији. Из тог поређења се уочава да је слика Истока, у односу на Запад, оличена у народу који је несоцијализован и носилац несреће; ниједан народ није толико песимистичан као југословенски, ауторка илуструје то и примером своје мајке која јој сваке суботе јавља ко је умро од њихових познаника. Бивши Југословени се у иностранству препознају и спремни су да помогну једни другима. Наводи Угрешић да се тада осећала као главни лик неке бајке. Аутослика сагле-

дана је у позитивном смислу уз извођење закључка да глобално братство ипак постоји, иако је оно државно разорено. У есеју „Простор и вријеме” увиђа се југословенска опсесија временом и осећај за сопствену позицију у свету, осећај који ниједан народ не поима. Аутослика је веома изражена у реченици: „Mali narodi na Balkanu srasli su s перокOLEBLJIVOM вјером да су геополитички необично важни” (*Исто*, 58). Хрватска себе види као штит од Турака, потом од Срба комуниста, и, на концу, од западне цивилизације. Улогу бранитеља себи приписују и Македонија, и Босна, и Србија. Све оне себе виде као штит од Запада који овде добија негативну конотацију узурпатора. Угрешкић жели да појасни да набројани народи због чињенице да су мали народи, они само „proizvode buku, a велики – smisao” (*Исто*, 56). Различитост Америке и Европе, односно Запада и Истока, у есеју „Повијест и култура”, приказује Америку као земљу која не памти своју историју, док су бивши Југословени спремни да за своју повест пролију крв. Срби своје Косово бране протеривањем Албанаца, а Хрвати штите Книн терајући Србе одатле. На вишем нивоу, али и опаснијем од рата, „бивши земљаци” свој образовни систем и културу граде без помена на суседне сестринске земље. Хрватска је избацила српске књиге из библиотека, док Србија гранатира Дубровник, Националну библиотеку у Сарајеву и разара џамије на Косову. Свака од држава чини недела из потребе за браћењем националног идентитета, где су сви „urlali i zapomagali braneći svoj nacionalni identitet [...] toliko su lajali i režali bljeskaјуći oбјасима i psećim ogrlicima” (*Исто*, 77). Угрешкић сагледава идентитет као pseћу ogrлицу, али она не жели идентитет, па се поставља као Други према својим сународницима.

Веома велику опасност и комплексност историјских дешавања и случајева који су се обрели у историји – представљају стереотипи. Стереотипи настоје да појединачне случајеве фиксирају као опште особине народâ. Есеј „Стереотипи” на самом почетку износи стереотип да Роми краду, а заправо уврежено мишљење почива на васпитавању детета које је немирно. Ауторки би у детињству, када би била немирна, говорили да ће је дати „Cigанима који краду malu decu” (*Исто*, 25) ако не буде добра. Дубравка Угрешкић каже да су стереотипи „najotpornija vrsta mentalnoga kоgоva” (*Исто*, 26) и да се многи тог корова не ослобађају јер је то веома тешко учинити. У есеју је изнесен каталог стереотипа једних народа о другима док су још били у заједници: Словенци су шкрти, Црногорци лењи, Хрвати су „педери и пицајзле”, Срби су „примитивне сељачине”, Македонци су паприкари, Босанци су глупи. Али Дубравка Угрешкић се,

напуштајући ту и такву земљу, отишавши на Запад, не ослобађа стереотипа. Сада су у питању стереотипи западњака о Балкану. На разгледницама Европске уније приказани су типични представници западњачких народа: распусни Французи, шкрти Холанђани и Енглези који се праве Енглезима. Тај поглед на тзв. типичне представнике западњачких народа представља слику Истока о Западу. Међутим, најопасније у вези са стереотипима јесте то што они надилазе државне границе и законе, и утискују се у свест осталих народа, чиме се „множе i razmnožavaju, mutiraju kao virusi, na mjestu starih niču novi, neočekivani” (*Исто*, 28). Стварање стереотипа заправо доприноси конструкцији Другости која се укорјењује дубоко у менталне представе једног народа у другом. Стереотипизацијом се, закључује Јамина Лукић (2001), производи једна поједностављена слика света у којој губитак права на избор и права на разлику заправо занемарују у име новог. Овим процесом, стварањем стереотипа, обухваћен је цео колектив, а појединац је занемарљив.

Дубравка Угрешић нема проблем да своју земљу, односно неке људе у њој, представи као пагане. Ауторка, у есеју „Hometown”, даје опис села Володер које је добило назив по сељанима који су, сваке јесени, пекли вола на ражњу. Али поред аутослике, ауторка каже да се слика њеног „hometowna skladno uklapa u mitologiju koju su proizveli američki hometown filmovi” (Ugrešić 2005: 42). Хетерослике америчке филмске продукције, тј. Запада, по ауторкином исказу, слику о хрватском селу, односно Истоку као Другом, износиле су на веродостојан начин, али – уз напомену да опис хрватских сељана прелази из сфере појединачног у сферу општег, стога је на хрватско друштво у целини гледано као на пагане, дивљаке, приказујући став маније. Такође, ставом маније окарактерисана је и сцена есеја „Што је европско у европској књижевности”. Дубравка Угрешић добија рецензију своје прве књиге у Енглеској са питањем је ли њена књига нешто што им треба. Наиме, ауторка себе види у инфериорном положају, прати је етикета „Made in the Balkans” (*Исто*, 182) којом је сврстана у корпус стереотипа коју Запад има о Истоку. У есеју „Говно” пореди лепе речи, којих се највише наслушала на западу, са изражавањем њених „бивших земљака”. Југословенима је све „срање”, став о било чему је поткрепљен том речју. Са друге стране, „бивши земљаци” имају глобални поглед на свет и ствари у њему, а да се нису помакли из сопствене земље. А зашто је то тако? Цео свет је долазио к њима – да их освоји, колонизује, што значи да је представљен став маније, а уз њега иде и самосажаљење у пару. Негативна слика Истока такође је дата у есеју „Амстердам, Амстер-

дам”. На западу се „бивше земљакиње и земљаци” баве проституцијом, од Рускиња, Пољакиња, преко Хрватица, Српкиња, до младих Босанаца и Македонаца; заправо Запад експлоатише њихова тела. Дубравка Угрешић на Западу осећа став маније, осећала се као да је на Истоку: сваким даном је себи више личила на Индијку, што је јасан став угрожености и алузије на колонизацију. Ауторка је срела Босанце који су се интегрисали у америчко друштво, а Босне се више и не сећају. Дубравка Угрешић, износећи стереотипе Запада према Истоку, даје слику „бивших земљака” у негативном светлу; где Балканци (односно Други) заузимају став маније.

Разједињење Југославије је прошло неприметно по Европу. По распаду заједничке државе, југословенски интелектуалац изгубио је заједнички културни простор. Оно што су тешко интелектуалци прихватили јесте био етнички идентитет, морали су се укалупити и трансформисати у одређени идентитет. И Дубравка Угрешић се, уз остале припаднике југословенског народа, обрела у ситуацији да јој је „прилепљен” хрватски идентитет. Одједном је од југословенске књижевнице постала хрватском књижевницом. Ауторка есеја постаје веома осетљива на етикете јер сматра да оне представљају оно што оптерећује књижевни текст. На основу претходно изнесеног, приметно је да код Дубравке Угрешић постоје три врсте носталгије (Ћирић 2009). Прва носталгија иде ка југословенском социјализму – ауторка, у есеју „Алиби културних разлика или: How I Got The Picture”, наводи да је имала привилегованији положај у односу на жене на Западу, као што је право гласа, учешће у јавном животу и сл. Друга врста носталгије сеже у ауторкину бездомност, њен егзил. У том егзилу среће „бивше земљаке”, па егзил постаје космополитизмом. Трећа носталгија представља емпатију са бившим сународницима у Југославији, али у исто време иронично представља бивше Југословене, одређујући границе између „ми” и „они”. Заправо, вели Колановић (2008), Дубравка Угрешић не жели да се идентификује ни са једним националним симболичким простором јер себе види као транснационалну ауторку.

ДРУГИ У КЊИЗИ ЕСЕЈА *ПРЕПИСИВАЊЕ СВЕТА* ДАВИДА АЛБАХАРИЈА

Књига есеја *Преписивање света* Давида Албахарија поклапа се у одређеним ставовима са књигом есеја *Никој нема дома* Дубравке Угрешић. Давид Албахари, у есеју „Моје виђење књижевности”, износи мишљење да је само „наша” књижевност опседнута: моралом, поуком, наравоуче-

нијем. Писци „наше” књижевности су моралистички писци, дају савете у виду узрочно-последичне везе. Педагошки писци су ван реалне сфере дејства, представљају дух народа. Са друге стране посматрано, писац који не сеже за поруком, већ се окреће књижевној форми, завршава са етикетом „експериментатор”, и он „нема додира” с ’нашом стварношћу”, означен је као Други у друштву. „Нашу” књижевност „свет” (Запад) не познаје. Њу је заобилазе награде, иако је светском нивоу, због класичне неправде света према њој. „Наша” књижевност је Други за Запад, позната је тамо као што је нама добро знана књижевност Камеруна, коју посматрамо као Другог. Албахари износи да се код западних издавача осети „држање ’цивилизованог човека’ према ’дивљаку” и он слуша, „а притом једва чека да одете, па да отвори прозор и проветри канцеларију” (Албахари 1997: 89).

Велика тема Албахаријевих есеја из *Преписивања светиа* јесу Јевреји и антисемитизам. Есеј „Речи без снаге” у Давиду Албахарију изналази пробуђење, „прави политички сатори”. У есеју се тематизује књига *Сугбина Земље* Џонатана Шела и она износи теме наоружања и разоружања које су повезане са Албахаријевом стварношћу. Шел износи тему националног суверенитета, а коју национални „реалисти” препоручују да прихвате као неизбежну у Југославији. Национални суверенитет постао је део свих народа. Разликује две струје јеврејске заједнице: асимиланте и ционисте – да не би били другачији, Јевреји се асимилију – подељени су били због идеологије, стапање идентитета и национализма. Српски Јевреји се разликују у односу на остале југословенске Јевреје. Напомиње да наднационални Јеврејин у Југославији постаје све „ређа зверка” (*Исто*, 96). Напоменуто је да Јеврејима са Запада понестаје стрпљења које је својствено „далеким подручјима Истока”, где се, тврди Милановић (2012), Исток овде јавља као место стрпљења и један од ретких стереотипа Албахаријевих есеја. Код Давида Албахарија се појављује и страх од антисемитизма. Есеј „Лењинградски дневник” сведочи о ауторовом стереотипу против којег жели да се избори, а то је руски антисемитизам. Пре неколико месеци по његовом доласку, одржан је скуп писаца на којем су нападнути аутори јеврејског порекла, па би Албахари да уђе „у олују да би се из ње изашло” (Албахари 1997: 100). Аутор ишчекује напад антисемитизма у Лењинграду, на опрезу је јер су очигледни знаци антисемитизма по граду: исцртане шестокраке звезде по зидовима лењинградских кућа, неки Јевреји су били приморани да напусте своју кућу и град, а један писац рекао је да је добио написмену претњу која каже да ће

од њега направити абажур ако не оде у Израел. Уз антисемитизам у пару иде и национализам. Међутим, иако Албахаријем влада бојазан од руског антисемитизма у Лењинграду, аутор је спреман да се поново врати граду јер код њега уз страх долази и љубав, а њихово стапање тумачи као веру у визију. Албахари је, као писац јеврејског порекла, потпуно равнодушан према стварности, али као човек јесте застрашен и узнемирен. Такво осећање код човека проистиче из положаја јеврејског народа: припада мањинском народу и налази се на ветрометини догађаја, њихов распоред у времену се мења, па Давид Албахари то осећање изражава описно у свом есеју: „бити Јеврејин данас у Југославији значи познавати вештину ходања по жици, јер једино такво балансирање може да га спасе од пада у понор” (*Истио*, 112). На питање шта ће учинити када се Југославија распадне, аутор даје два одговора, две могуће ситуације. Први ситуација представља поистовећивање пишчеве земље са пишчевим језиком. Други одговор оличен је у изједначавању пишчеве земље Југославије са његовим телом. Код другог одговора приметан је бол, тело се распада, тј. земља се дели, није му занимљива ниједна друга варијанта раздељене земље, па би после распада отишао из те нове земље, односно остатака старе Југославије. Интересантно је да Албахари неће да иде код „америчких мртваца и чудака”, нити у „израелску провалију између историје и стварности”, не жели „европски неспокој и трулеж” (*Истио*, 113) – све негативно конотирано – већ се одлучује за „какво острво, топло, благо, довољно удаљено од свега” (*Истио*, 113); где

замршену стварност света Албахари покушава да разуме поређењем слободе која му је била доступна у Југославији и оне која се нуди у Канади (Милановић 2012: 27).

Есеј „Срце на трпези света” нуди случај у којем је аутор наишао на хашиодску причу у којој примећује сличност са тадашњом политичком стварношћу Југославије. Прича тематизује Сатану који је најсрећнији када убеди човека да је учињено злодело у ствари добро дело, тада човек није свестан своје погрешке, па изостаје кајање. Корелатив у тадашњем времену овој причи о несвесном чињењу злодела Албахари налази у последњем конвоју сарајевских Јевреја. Пред крај есеја, Давид Албахари коментарише да ће сигурно на њему бити примењена иста реторика, као о „’прљавом Јеврејину’ који трује ’чисту српску душу’” (Албахари 1997: 122), попут оптужби против Хрвата који су „’прљави’”, Мађара или Албанаца – које пролазе уз слегање рамена и тихи протест који нико не чује.

Пре сарајевског конвоја Јевреја, аутор главни град Босне доживљава као сан, тврди: „Сарајево је било можда последња нит која ме је уверавала да још могу да сањам. Када се та нит прекинула, стварност је остала без снова” (*Истио*, 127). Али након злочина над Јеврејима, Давид Албахари не иде у Сарајево више јер је оно „схема ратних дејстава”, а „на свим босанским брдима, расте густ коров, тумори које никакве терапије или ампутације неће уклонити” (*Истио*, 127).

УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

На нивоу синтезе преиспитивања Другог у есејима Дубравке Угрешки и Давида Албахарија, не би шкодило да се извуку заједничке тачке у њиховим поетикама.

Kolanović (2008) истиче да је идентитет Дубравке Угрешки заправо пачворк идентитет зато што има дела колективног у себи, али и власти-тог. Са друге стране, „и у Албахаријевом случају, дакле, можемо говорити о схватању идентитета као непрекидног обликовања пачворка” (Милановић 2012: 31).

И код Дубравке Угрешки и код Албахарија јавља се ироничан однос према мишљењу својих „бивших земљака” о њиховој важности. У есејистици Дубравке Угрешки мали народи на Балкану сматрају да имају геополитичку важност. На другом плану, код Давида Албахарија, постоји мисао да је „наша” књижевност на светском нивоу, али да Запад, због класичне неправде света, није чуо за нашу књижевност; али чињеница јесте да они знају за „нашу” књижевност као што ми познајемо књижевност Камеруна.

Оба аутора се тешко одричу свог југословенског идентитета, положаја у којем је било више публике и братског народа. Распадом Југославије Дубравка Угрешки бива декларисана као хрватска књижевница, а одласком у добровољни егзил, постаје транснационална књижевница, док Давид Албахари жали за Југославијом, поистовећује своју земљу са језиком, а по распаду земље, он одлази из варијанте раздвојене заједничке државе. И један и други аутор у бити жале за земљом која се распала, а однос њених бивших (заједничких) држављана своде на однос према Другом, који је одувек постојао, али је по распаду заједничке земље интензивирао.

ЛИТЕРАТУРА

- Албахари 1997: Д. Албахари, *Преписивање света*, Вршац: КОВ.
Колановић 2008: М. Kolanović, „Patchwork identitet (esejistika Dubravke Ugrešić)”, *Ulaznica*, 211/212, Zrenjanin, 153–163.
Лукић 2001: Ј. Lukić, „Pisaње као antipolitika”, *Reč*, 64, Beograd, 73–102.
Милановић 2012: Ж. Милановић, *Два писца и Други*, Београд: Службени гласник.
Ћирић 2009: С. Ćirić, *Užici hermeneutike*, Zrenjanin: Gradska narodna biblioteka „Žarko Zrenjanin”.
Уршевић 2005: Д. Ugrešić, *Nikog nema doma*, Beograd: Fabrika knjiga.

Milivoj S. Bajšanski

THE OTHER IN THE BOOKS OF ESSAYS *NO ONE AT HOME*
BY DUBRAVKA UGREŠIĆ AND *REWRITING OF THE WORLD*
BY DAVID ALBAHARI

Summary: The paper discusses the relationship with the Other in the book of essays *No one at home* by Dubravka Ugrešić and *Rewriting the World* by David Albahari. The imagological method is used to interpret the essays, namely the layers that concern: the relations between the former Yugoslav people and the correlation between East and West. The initial hypothesis represents the opinion that there is subversiveness and negative perception between the above mentioned categories as towards the Other. By elaborating the essays concerning that problem area, it was concluded that the initial hypotheses were confirmed and that there was subversiveness towards the Balkans as the Other in the eyes of the West in Dubravka Ugrešić's essays; then a corpus of stereotypes was found that refers to the people of East and West. David Albahari's essays also establish a negative attitude towards the Balkans by the West, but also the same attitude of the former Yugoslavs towards the Jews.

Keywords: East, West, Imagology, Other, stereotype.